

Vjeran Kursar, *Hrvatski Levantinci u osmanskom Istanbulu* (Zagreb: Srednja Europa, 2024), 293 str.

Hrvatsko-osmanski odnosi često se u hrvatskoj historiografiji razmatraju isključivo kroz prizmu osmanskih prodora u kojima se Osmanlije prikazuju i opisuju kao krvoločni ratnici koji su dolaskom na ranonovovjekovni teritorij Hrvatske narušili višestoljetni hrvatski identitet. Međutim, povijesna studija dr. sc. Vjerana Kursara, izvanrednog profesora s Katedre za turkologiju Odsjeka za hungarologiju, turkologiju i židovske studije te Katedre za hrvatsku povijest Odsjeka za povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, donosi priče o kulturno-civilizacijskim susretima i migracijama, u najvećoj mjeri Dubrovčana i Dalmatinaca, u osmanskoj prijestolnici na Bosporu. Autor je istraživao migracije, svakodnevni život, društveni položaj, kulturne dodire i identitete u multietničkom i multikonfesionalnom Osmanskom Carstvu, a posebice u Istanbulu. Studija je izvorno objavljena 2021. godine u izdanju turske izdavačke kuće *The Isis Press* na engleskome jeziku pod nazivom *Croatian Levantines in Ottoman Istanbul*. Revidirano i dopunjeno izdanje, prevedeno na hrvatski jezik, objavljeno je krajem 2024. godine u nakladi Srednje Europe u prijevodu Dore Kosorčić Januš. Valja napomenuti da je Kursar 2022. godine za englesko izdanje dobio Nagradu „Mirjana Gross”, koju dodjeljuju *Hrvatski nacionalni odbor za povijesne znanosti* i *Društvo za hrvatsku povijesnicu* za najbolju knjigu domaćeg autora objavljenu u protekloj godini.

Knjiga je tematski podijeljena na: *Uvod* (str. 1–10), tri poglavlja: *Diplomati, trgovci, liječnici, svećenici, mornari i robovi: Dubrovčani, Dalmatinci i Hrvati u predmodernoj Galati i Peri* (str. 11–131), *Hrvatski useljenici u modernom Istanbulu* (str. 133–192), *Priča o uspjehu: obitelj Zellich i njena tiskara* (str. 193–229), *Epilog* (str. 231–239). Na kraju se nalaze prilozi: *Prilog 1. Popis odlikovanih i nagrađivanih hrvatskih Levantinaca* (str. 241–242), *Prilog 2. Popis knjiga objavljenih u tiskari Zellich* (str. 243–257), *Prilog 3. Popis časopisa i novina objavljenih u tiskari Zellich* (str. 258), *Bibliografija* (str. 259–278), *Kazalo geografskih pojmova* (str. 279–282), *Kazalo imena* (str. 283–289), *Popis ilustracija* (str. 291–292) i *O autoru* (str. 293).

U *Uvodu* (str. 1–10) autor objašnjava da se u knjizi istražuju migracije i sudbine iseljenika s područja ne samo današnje Republike Hrvatske nego i područja koja su danas dio susjednih joj zemalja. S obzirom na to da u 19. stoljeću dolazi do buđenja hrvatske nacionalne svijesti, Kursar je tijekom istraži-

vanja i pisanja ove studije analizirao odvojene identitete ljudi iz hrvatskih zemalja te današnje Bosne i Hercegovine. Dubrovčani su u ranom novom vijeku bili najbrojniji doseljenici u Istanbul zato što je Dubrovačka Republika bila vazalna i prijateljska država Carstva. Nadalje, napominje da se u knjizi zbog prirode ranonovovjekovnih izvora posvetio važnijim ličnostima toga doba. Sudbina „običnih“ stanovnika istražena je u odlomcima o devetnaestostoljetnim migracijama zbog „demokračićnije prirode izvora“. Tijekom 19. stoljeća najbrojniji hrvatski doseljenici u Istanbul bili su Dalmatinci i Dubrovčani, koji su emigrirali nakon austrijske okupacije Dalmacije i pripajanja područja Dubrovnika Dalmaciji. Kursar je objasnio da pojam Levantinci u dubrovačkim ranonovovjekovnim izvorima označava konzule s područja istočnog Sredozemlja. Usto, u tekstu su sažeto prikazane glavne teme pojedinih poglavlja, a potom i pregled hrvatsko-osmanskih odnosa. Spone Hrvata i Osmanlija često se prikazuju kroz prizmu ratova, osvajanja, bitaka i krvoprolića, a hrvatske se zemlje opisuju kao *antemurale Christianitatis*. Bitka na Kosovu polju (1389. godine) vjerojatno je bila prvi susret Hrvata i Osmanlija, a 1401. godine započinju osmanski prodori na hrvatski teritorij. Posljedice osmanskih osvajanja hrvatskih zemalja složene su jer uključuju demografske gubitke, prisilne migracije i islamizaciju dijela stanovništva. Međutim, zabilježeni su slučajevi dobrovoljnog prihvaćanja islama radi lakšeg hijerarhijskog uspona u osmanskim službama. Također, razdoblje Tanzimata označilo je početak liberalizacije osmanske politike i davanje vjerskih sloboda nemuslimanskom stanovništvu Carstva zbog čega raste broj hrvatskih i dubrovačkih imigranata u Istanbulu.

Najopsežnija tematska cjelina knjige prvo je poglavlje: *Diplomati, trgovci, liječnici, svećenici, mornari i robovi: Dubrovčani, Dalmatinci i Hrvati u predmodernoj Galati i Peri* (str. 11–131) u kojemu se opisuje povijest hrvatskih iseljenika, posebice Dubrovčana, u osmanskoj prijestolnici do kraja 18. stoljeća. Treba istaknuti da se Kursar bavi životnim pričama stalno naseljenih Dubrovčana u Istanbulu, a ne i privremenim izaslanicima. Poglavlje započinje iznošenjem općih karakteristika tadašnjeg Istanbula da bi čitateljima bilo jasnije doseljavanje Dubrovčana mahom u Galatu, koju su utemeljili đeno-veški trgovci u vrijeme Bizantskog Carstva. Uz prisutne Đenovljane, veliku podršku uživali su, tvrdi autor, Dubrovčani. Kursar, koristeći se sekundarnim povijesnim izvorima, opisuje kako su Dubrovčani plaćali Bizantu dvopostotni porez na trgovinu, dobili su pravo na pristanište, izgradnju bogomolje te su mogli birati konzula u Istanbulu. Bez obzira na povoljne uvjete u bizantskom Konstantinopolu, u tekstu je navedeno da je broj Dubrovčana prije dolaska Osmanlija bio vrlo malen. U vrijeme osmanske vladavine Dubrovčani su, kao i tijekom Bizanta, uživali povlastice. Među dubrovačkim diplomatima tijekom osmanske vladavine ustalio se narativ o dugotrajnoj lojalnosti Dubrovačke Republike prema Osmanlijama. Autor pokazuje da je taj narativ, prema kojemu su Dubrovčani još u 14. stoljeću dobrovoljno priznali osmansku vrhovnu vlast, utjecao na stvaranje slike o Republici kao pouzdanom partneru. Iako su sultani povremeno prihvaćali takvu interpretaciju, upozorava da su stvarni temelji formalnog vazalstva uspostavljeni tek sredinom 15. stoljeća nakon izdavanja povelje Mehmeda II. Kao što je i ranije spomenuto, priro-

de ranonovovjekovnih izvora onemogućile su autoru istraživanje priče nižih slojeva društva, pa se u ovome poglavlju on pretežito bavi višim trgovcima, diplomatima, liječnicima, dragomanima, konzulima, svećenicima. Posebnu pažnju posvećuje ključnim osobama i obiteljima čije biografije i djelovanje daju vrijedan uvid u međusobne diplomatske i trgovačke veze, ali i u svakodnevni život Dubrovčana u Istanbulu. Primjerice, geneza obitelji Cingria na području Istanbula započela je u 18. stoljeću kada se Petar Cingria (rodo-načelnik istanbulske grane obitelji) preselio iz rodnog Dubrovnika u Galatu zbog trgovačkih i ekonomskih razloga. Osim njega, važan član obitelji Cingria u Istanbulu bio je Alphonso, arhitekt i inženjer koji je projektirao dva važna projekta za levantinsku zajednicu rimokatoličke vjeroispovijesti u Istanbulu. Nadalje, Kursar donosi priču o Luci Barci, prvom dubrovačkom konzulu u osmanskoj prijestolnici. Barca je bio bogat trgovac i diplomat, a smatra se da je bio (najmanje) četverostruk agent. Navedena je tvrdnja potkrijepljena pismima koja opisuju Barcino djelovanje i veze s određenim stranim silama. Posljednja obitelj kojom se autor bavi u prvom poglavlju je – Chirico. Nakon Barcine smrti titulu konzula Dubrovačke Republike preuzeo je Luca Chirico. Postoje historiografske nedoumice oko pitanja obiteljskih veza između obitelji Chirico i Barce čiji se pregled donosi na početku ulomka o ovoj obitelji. Sudjelujući u pregovorima neposredno pred sklapanjem mira u Požarevcu (1718. godine) pridonio je očuvanju Dubrovačke Republike. Naime, zbog mletačkog utjecaja i osvajanja u dalmatinskom zaleđu Republici je prijetio prestanak direktne granice s Osmanskim Carstvom. Zahvaljujući njemu pitanje osmansko-dubrovačke granice zaključeno je odlukom da će se poštovati zaključak s ranije utvrđenog mira u Srijemskim Karlovcima. Federico Chirico posljednji je dubrovački konzul o kojemu se može donijeti realističnija evaluacija zbog novijih osmanskih izvora. Na samome kraju prvoga poglavlja autor se pozabavio sudbinom Dubrovčana nižih društvenih slojeva koji su naseljavali Galatu, istanbulsku lučku četvrt. Detalji njihova života nisu u velikoj mjeri poznati, ali je Kursar, zahvaljujući radu na neobjavljenim arhivskim izvorima, dokazao da su njihova imena zapisana u najstarijim matičnim knjigama. Često je prikazan narativ o strogoj vjerskoj represiji pod osmanskim vlašću i konstantnom ugnjetavanju, što dubrovački primjeri opovrgavaju. Dubrovčani su u Istanbulu, kao prijestolnici kalifata, uživali relativnu vjersku slobodu, što se očituje u održavanju katoličkih vjerskih procesija pod zastavom sv. Vlaha. Dalmatinci, podanici Mlečana, i druge useljeničke skupine s područja hrvatskih zemalja također su uživali privilegiran i autonoman položaj. U ranonovovjekovnom Istanbulu Hrvati se najčešće pojavljuju kao robovi i janjičari što pridonosi izgradnji narativa o isključivo negativnim odnosima Hrvata i Osmanlija. Premda su brojke često pretjerane zbog protuosmanske propagande, izvještaji poput onih biskupa Cedulinija pružaju konkretne slike malih katoličkih zajednica u blizini osmanske prijestolnice, s očuvanim jezikom i vjerom. U historiografiji je česta slika islamizacije kao jednostranog nasilnog procesa, ali autor prikazuje da stvarnost nije bila tako jednostavna. Naime, mnogi pojedinci iz redova kršćanskog stanovništva prelazili su na islam iz strateških razloga. Prelazak na islam omogućio im je napredovanje unutar osmanske hijerarhije. Čak i sam sustav devširme, iako u svojoj srži represivan, pružao je mogućnost da

ostvare visoke položaje, uključujući i položaj velikog vezira, čime je postavljen diskurs između prisile i osobne ambicije.

U poglavlju *Hrvatski useljenici u modernom Istanbulu* (str. 133–192) autor se bavi migracijama u osmanski Istanbul od 19. stoljeća pa sve do svrgavanja sultanata i proglašenja Republike Turske, ponajviše Dubrovčana i Dalmatinaca. Kursar napominje da se ne može utvrditi točan broj emigranata u Istanbul iz hrvatskih zemalja jer strani državljani nisu bili bilježeni u službenim osmanskim zapisima. Ni hrvatski arhivi ne pružaju potpunije podatke u kojima je autor otkrio tek putovnice koje su bile izdavane pojedincima za rad na području Osmanskoga Carstva. Zahvaljujući matičnim knjigama rođenih, vjenčanih i umrlih može se naslutiti broj hrvatskih katoličkih useljenika u Istanbulu. Kursar objašnjava da se brojnost hrvatske emigracije u Istanbulu može uočiti i posjetom glavnom istanbulskom katoličkom groblju u Feriköyü na kojemu je sačuvan velik broj spomenika na starohrvatskome jeziku. U poglavlju se donosi i pregled mjesta ukopa najutjecajnijih ljudi dubrovačkoga i hrvatskog podrijetla na području Istanbula. Analizirajući arhivske izvore, Kursar zaključuje da je velik broj Hrvata i Dalmatinaca bio u pomorskoj službi austrougarske tvrtke Lloyd i drugih domaćih brodarskih tvrtki. U tekstu se objašnjava da se u devetnaestoljetnim rječnicima osmanskoga jezika riječ Hrvat povezuje s fizičkom snagom. Sačuvana je brojna građa koja otkriva da su se brojni Hrvati u Istanbulu zapošljavali kao čuvari ili portiri. Zanimljivo je što su dobrostojeći Hrvati osnivali različite humanitarne organizacije kako bi olakšali položaj siromašnijim građanima. Primjerice, autor opisuje humanitarno djelovanje zlatara Giacoma Anderlicha koji je osnovao hospicij za siromašne i nemoćne osobe. Osim djelovanja pojedinaca, Kursar donosi primjer osnivanja društva Beneficenza koje je osnovano pod pokroviteljstvom austrougarskog veleposlanstva s ciljem da brine o austrougarskim građanima u Istanbulu, ali i da brine o obrazovanju mladih i skrbi za bolesne. Djelovala je i Bratovština sv. Vlaha koja je tradicionalno organizirala misu na dan sv. Vlaha, zaštitnika Dubrovnika. Međutim, autor objašnjava da je bilo i nekih dalmatinskih i hrvatskih useljenika koji su pripadali eliti europske zajednice u gradu na Bosporu. Jedan od njih bio je Gjuro Klarić, rodом iz Siska, koji je imenovan ravnateljem najveće tvornice duhana na području Osmanskoga Carstva. Upravo je Klarić prvi krenuo zapošljavati radnice u tvornici. Kursar navodi da se rad u duhanskoj industriji odvijao u teškim socijalnim i materijalnim uvjetima. Plaće su bile niske, radnice diskriminirane, a izbijali su i razni štrajkovi. Zaključuje da je Gjuro Klarić, središnja ličnost istanbulskih Hrvata, bio aktivan na području književnosti, historiografije, javne službe u austrougarskim školama te naposljetku u dobrotvornim društvima. Osim Klarića, spominje se Jacques Pervititch, kartograf rodом iz Cavtata koji je izradio kvalitetne karte turskih gradova Istanbula, Izmira, Burse i dr.

Priča o uspjehu: obitelj Zellich i njena tiskara (str. 193–229) posljednje je poglavlje knjige, a u njemu se prvi put donosi cjeloviti znanstveni prikaz tiskare Zellich. Autor se koristio dosad nepoznatim izvorima iz privatnoga obiteljskog arhiva koji je u posjedu Edwina Zellitcha ml. u Ateni. Obitelj Zellich opisuje kao najznačajniji primjer dalmatinske useljeničke obitelji koja je uspjela u Osmanskom Carstvu. Antonio Zellich prvi se preselio u Istanbul,

najvjerojatnije prisilno „zbog političkih razloga”, a godine 1869. osnovao je litografsku radnju, kojoj je kasnije pridodao i tiskaru. S obzirom na to da su njegovim stopama krenuli sinovi, tiskara je promijenila ime u *A. Zellich i sinovi*. Antonio Zellich oženio se levantinkom francuskog podrijetla Mariom Demie, a njihov prvorodeni sin Gregoire postao je ključna osoba u obiteljskom poslu. Kursar navodi da se danas zna za osam izdanja knjiga koje su objavljene u sklopu tiskare obitelji Zellich tijekom 1870-ih godina. Zanimljivo je kako su knjige tiskane na različitim jezicima: francuskom, osmanskom turskom, talijanskom, albanskom i grčkom. Prva priznanja i nagrade za svoja postignuća tiskara je dobila već tijekom drugog desetljeća postojanja. Nasljednici Antonia Zellicha odlučili su nakon njegove smrti promijeniti naziv tiskare u *Sinovi A. Zellicha*, a vrijeme te tzv. druge generacije obilježilo je njezin najveći rast i razvoj. Međutim, tranzicija iz Carstva u modernu, suverenu Republiku Tursku donijela je niz promjena za netursko stanovništvo. Ono je time izgubilo povlastice koje su mu osiguravale i ekstrateritorijalni status. Posljedice tih promjena vide se u tome da je većina pripadnika obitelji Zellich, kao i većina drugih obitelji neturskog podrijetla, odlučila napustiti Republiku Tursku. U Istanbulu i dalje živi Marija Zelića, posljednja članica istanbulskog ogranka obitelji. Autor knjige intervjuirao je Edwina Zellitcha ml. u kojemu je saznao da su Atatürkove modernizacijske reforme bile pogubne za obiteljsku tiskarsku tradiciju. Naime, tijekom razdoblja Osmanskog Carstva, službeno pismo bila je osmanica. Prelazak na latinično pismo zahtijevao je ulaganje velikih sredstava u promjenu opreme, a pojava konkurentnih tiskara dovela je do odluke o njezinom zatvaranju. Djelovanje obiteljske tiskare i prije uspostave Republike nije uvijek bilo jednostavno. Njezin je rad često bio nadgledan i ograničavan, posebice u vrijeme vladavine sultana Abdulhamida II. Iako često cenzurirana, tiskara je nagrađena nizom nagrada koje su dodijelili Papinska Država, osmanski sultan Abdulhamid II, perzijski šah i srpski kralj. Autor poglavlje zaključuje podacima da je u tiskari tiskano više od 220 publikacija i preko 150 visokokvalitetnih razglednica.

Kursar knjigu završava *Epilogom* (str. 231–239) u kojemu problematizira višestruke identitete hrvatskih Levantinaca. Navodi se da je tijekom 19. stoljeća broj muškaraca doseljenih u Istanbul bio pet puta veći u odnosu na žensko stanovništvo levantinskog podrijetla, pa su zabilježeni brojni slučajevi sklapanja brakova s pripadnicama raznih useljeničkih zajednica i dugo naselejenih levantinskih obitelji. Hrvatski identitet u Istanbulu bio je više simboličan negoli stvaran. Iako su neke obitelji zadržale državljanstvo zemalja nasljednica Austro-Ugarske, hrvatski se jezik s vremenom izgubio, a nacionalna se pripadnost sve više zamjenjivala pripadnošću nadnacionalnoj europskoj zajednici. Levantinci su često birali različita državljanstva iz pragmatičnih razloga (npr. posao, zaštita), ali gotovo nikad nisu mijenjali vjeru. Zbog toga autor objašnjava da je vjera bila najvažniji kohezivni faktor unutar zajednice, važniji čak i od jezika ili etničkog podrijetla. Crkva, škole i humanitarne udruge (npr. Beneficenza, Društvo sv. Vlaha) održavale su zajedništvo i pomogle očuvanju određenih veza sa zavičajem, iako su te veze s vremenom oslabile. Kursar kroz sudbine pojedinih obitelji „gradi” širi narativ o postupnom nestajanju hrvatske zajednice u Istanbulu od prvotne integracije u višekulturnu, katolič-

ku zajednicu Levantinaca preko gubitka jezika i dijela identiteta do raspada zajednice u 20. stoljeću zbog političkih i društvenih promjena.

Zaključno, povijesna studija *Hrvatski Levantinci u osmanskome Istanbulu* Vjerana Kursara pruža slojevitu sliku hrvatsko-osmanskih odnosa. Autor u knjizi nadilazi ustaljene predodžbe o trajnom neprijateljstvu i *željeznoj zavjesi* između „kršćanskog Zapada” i „muslimanskog Istoka”. Istanbul je opisan kao mjesto susreta, suradnje i mobilnosti u koji su Hrvati, često dragovoljno, dolazili, živjeli i djelovali u raznim ulogama. Analizirajući životne priče ljudi koji su u Istanbul dolazili dragovoljno, Kursar osporava uvriježeno mišljenje o tome da su Hrvati u osmansku prijestolnicu dolazili isključivo prisilnim migracijama. Nadalje, autor je odbacio ideje o ustaljenim granicama između civilizacija, ukazujući na međuetničku i međureligijsku suradnju te složene identitete koji su nadilazili nacionalne kategorije. U knjizi je problematizirano i današnje projiciranje modernih nacionalnih identiteta na prošlost, objašnjavajući da je pojam „Hrvat” u osmanskome kontekstu bio prije oznaka za jezik ili kulturno porijeklo nego za fiksni etnički identitet.

Na samome kraju, čestitamo profesoru Vjeranu Kursaru na objavljivanju još jedne povijesne studije.

Pro Tempore

ČASOPIS STUDENATA POVIJESTI BROJ 20 2025.

Pro Tempore

Časopis studenata povijesti,
godina XX, broj 20, 2025.

Glavna i odgovorna urednica
Marija Bišćan

Zamjenik glavne urednice
Ruben Prstec

Uredništvo

Filip Bačurin
Marija Bišćan
Adrian Filčić
Nera Kapustić
Karlo Košir
Ivan Moškato
Marko Perišić
Ruben Prstec
Matija Pudić

Urednici pripravnici

Tita Mikulaš
Benjamin Pintarec

Redakcija

Filip Bačurin
Marija Bišćan
Adrian Filčić
Nera Kapustić
Karlo Košir
Tita Mikulaš
Ivan Moškato
Marko Perišić
Benjamin Pintarec
Ruben Prstec
Matija Pudić

Tajnik Uredništva

Marko Perišić

Recenzenti

dr. sc. Zrinka Blažević
dr. sc. Arijana Kolak Bošnjak
dr. sc. Inga Vilogorac Brčić
dr. sc. Neven Budak
dr. sc. Mihovil Dabo
dr. sc. Vinko Korotaj Drača

dr. sc. Stipe Grgas
dr. sc. Branimir Janković
dr. sc. Maja Katušić
Dea Marić
dr. sc. Lidija Nikočević
dr. sc. Ana Rajković Pejić
dr. sc. Filip Šimetin Šegvić
dr. sc. Luka Špoljarić
dr. sc. Peter Štih
dr. sc. Nikola Tomašegović
dr. sc. Hrvoje Tutek
dr. sc. Nada Zečević
Andrija Živković

Lektura za hrvatski jezik

Antonia Buti
Nikolina Fajt
Grgur Gržetić
Lorenia Jantolek
Nera Kapustić
Mihaela Pokrivač
Martina Prosen

Lektura za engleski jezik

Marko Perišić
Ruben Prstec
Matija Pudić

Oblikovanje

FF Press

Izdavač

Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

Tisak

d. o. o. Studio moderna

Naklada

Tiskano u 75 primjeraka.

ISSN: 1334-8302

Tvrđnje i mišljenja u objavljenim radovima izražavaju isključivo stavove i mišljenja autora i ne predstavljaju nužno stavove i mišljenja uredništva i izdavača.

Izdavanje ovog časopisa finansijski je omogućeno:

sredstvima koja je ustupio Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

sredstvima dobivenim na Natječaju za studentske programe Studentskog zbora Sveučilišta u Zagrebu

Redakcija časopisa Pro tempore im iskreno zahvaljuje na finansijskoj podršci.

Časopis se ne naplaćuje.

Adresa uredništva

Odsjek za povijest

(za: Uredništvo Pro tempore)

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Ivana Lučića 3, 10 000 Zagreb

Kontakt

casopis.protempore@gmail.com

Web-stranica

<https://protempore.ffzg.unizg.hr/>